

Başaran, Ali, “Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Yeltsin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz, 1992-2000”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.159-179.

DOI: 10.31765/karen.870659

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma İstanbul Esenyurt Üniversitesi ve Omsk Devlet Üniversitesi tarafından düzenlenen Birinci Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Sempozyumu: Türkiye-Rusya Arasında Bilimsel, Teknolojik ve Ekonomik İşbirliği (İstanbul, 2-3 Mayıs, 2019)'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Uluslararası Ticaret Bölümü,
Karabük/TÜRKİYE
✉ alibasaran3@gmail.com

ORCID : 0000-0002-1870-2495

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Yeltsin Dönemi, Rusya Federasyonu, Türkiye, Basın Müşavirliği

Keywords: Black Sea, Yeltsin's Era, Russian Federation, Turkey, The Office of Press Counsellor

Geliş Tarihi / Received Date: 29.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.03.2021

MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ BASIN MÜŞAVİRLİĞİ HABER-YORUM KOLEKSİYONUNA GÖRE YELTSİN DÖNEMİNDE TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİNDE KARADENİZ, 1992-2000*

Ali BAŞARAN**

Öz: 1992-2000 yılları için ortaya çıkarmaktır. SSCB yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmışlardı ya da bakmak zorunda kalmışlardı. “Yeltsin dönemi RF yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına barış ve refahı planlamak için bakarken Türkiye yöneticilerine şüpheleri süregitmiştir” hipotezi sınanmıştır. Bu hipotezi aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır. Araştırmada odaklanan döneme ait gizli resmî belgeler meri mevzuata göre en erken 2023-2031 yılları arasında açılacaktır. Bu şartlar altında hipotezin sınanmasında basın müşavirliğinin koleksiyonu çok önemlidir.

BLACK SEA IN TURKEY AND RUSSIAN FEDERATION RELATIONS IN YELTSIN'S ERA ACCORDING TO NEWS AND COMMENT COLLECTION OF MOSCOW OFFICE OF PRESS COUNSELLOR, 1992-2000

Abstract: The aim of the article is to determine approach and practice of Russian Federation administration to Black Sea for 1992-2000. SSCB administrators generally looked at or had to look at the map of Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning. Administrators of Yeltsin's era looked at the map of Black Sea and coastal countries for peace and welfare planning, while their doubt carried on with administrators of Turkey, the hypothesis was tested. Clarifier, verifier, or falsifier indicators, presumptions, evidence for the hypothesis were inquired in the collection of the office of the press counselor. As to valid legislation secret official documents recorded in focused time will be opened for explorations at the earliest between 2023 and 2031. Under the circumstances collection of the office of press counsellor is very important for testing the hypothesis.

Giriş

Türk-Slav, Türk-Rus toplumlarının iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerinde Karadeniz yüzyıllarca önemli yer tutmuştur. SSCB sonrası 1992-2000 yılları arasında RF toplumu ve devletinin Karadeniz'e baktığı açının ve gördüklerinin anlamlandırılması gereklidir. Böylece Türk ve Rus toplumuna Karadeniz'in günümüz ve gelecekte etkisi ölçülebilir, şuuruna varılabilir.

Öncelikle Karadeniz'in Türk-Rus ilişkilerindeki tarihini hatırlatmak gerekir. Osmanlı yönetiminin Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bakışı ve uygulamasını ifade eden kavramlar sahiplenme ve yabancılara kapatmadır. Rusya İmparatorluğuna Karadeniz 1774'te açılmış, sonraki yıllarda ise Rusya İmparatorluğunun Karadeniz'e ortaklığı süreci başlamıştır. Bu süreçle birlikte Rusya İmparatorluğu ortaklıktaki payını, Karadeniz kıyısı topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genelde Karadeniz çevresinde yaşanan savaşlar sonrası genişletmiştir. Son Osmanlı-Rusya İmparatorluğu savaşı iki devleti de yıkmıştır.

Yıkılan iki devlet sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarında kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş RF'nin yanı sıra Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov "görevinden ayrıldığını" bildirmiştir. SSCB sonrası RF yöneticilerinin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusu RF gazetelerinden Moskova Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haber, yorum, telkinlerden istifade edilerek cevaplandırılmıştır.

Araştırmanın gerekçesini, yöntemini, amacını, verilerin kaynağını kısaca belirtmekte fayda vardır. Bu araştırmanın gerekçesinin, farklılığının, özgünlüğünün kaynağı, Yeltsin döneminde Karadeniz'in RF-Türkiye ilişkilerindeki yeri ve öneminin TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıtlarına göre bulunmasıdır. Yeltsin dönemi (1992-2000) gizli resmî belgeleri en erken 2023-2031 yıllarında açılacağından Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları önem arz etmektedir.

Bu araştırmada nitel araştırmalarda sıklıkla başvuru belgesi, kayıt incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Odaklanılan yıllara ilişkin araştırma sorularının cevabı, 7. Rostovskiy Per., No: 12 adresindeki Moskova Büyükelçiliğinin araştırmacılara müsaade edilen arşivlerinde, büyük ölçüde Moskova Basın Müşavirliğinin RF gazete, dergi, TV yayını, internet kaynaklı koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır.

Makalenin amacına gelince RF yönetiminin Karadeniz'e bakışını ve uygulamalarını 1992-2000 yılları için ortaya çıkarmaktır. Amaç ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılı "TC Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonuna göre Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) Karadeniz neyi/neleri ifade eder?" sorunun cevabı aranmıştır.

Araştırma verileri büyük ölçüde TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi,¹ TC Dışişleri Bakanlığı "Uluslararası Antlaşmalar" veri tabanı,² TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından toplanmıştır. Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtları hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Basın Müşavirliğinin makalede istifade edilen koleksiyon kayıtları 04 Ocak 1993 ile 29 Aralık 2000 tarihleri arasında kapsamakta, 836.318 sözcükten ve 2.565 sayfadan oluşmaktadır. Koleksiyonda 503

¹ <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>, (06 Mart 2018).

² <http://ua.mfa.gov.tr>, (06 Mart 2018).

kez Karadeniz sözcüğü tekrarlanmaktadır. Basın Müşavirliğinin RF vatandaşı Tataristan kökenli tercümanı Anatoliy Hayrettinov tarafından Türkçeye çevrilen gazete, dergi, TV, internet yayınları (haber, yorum) içerikleri elektronik sistemle T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. BYEGM içerikleri istifade edeceği farz edilen devlet kurumlarına yönlendirmiştir. Basın Müşavirliği mensupları takibinde yarar gördükleri, Türkiye'de ilgili kurumlar personelinin bilmesinin yararlı olacağını farz ettikleri gazete, dergi, TV, internet yayınları içeriğini Türkçeye çevirmiştir. Tercüme edilen içerikler, büyükelçiye sunulduğu ve ilgili devlet kurumlarına yönlendirildiği için RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve çevresine ilişkin politikalarının karşılıklı yankılanmasına neden olmuştur.

Basın Müşavirliği koleksiyonuna tercüme edilip, arşiv numarası verilerek kaydedilen ve bu makalede istifade edilen RF gazetelerinin ve televizyonlarının özelliklerini açıklamakta fayda vardır. Tercüme edilen içeriklerin (haber, yorum, telkin, vd.) yayınlandığı gazetelerin tamamına yakının sahipliği kamu, oligarhlar ya da yabancılar arasında dağılmaktadır. Basın Müşavirliği mensuplarının tercüme ettiği içerik ile içeriğin yayınlandığı gazete sahibinin (kamu, özel) görüşünün, hedeflerinin çelişmediği görülmüştür. Bu nedenle gazetelerin sahiplerini bilmekte fayda vardır. Gazetenin sahipliği Karadeniz'e ilişkin haberlerin sıklığını etkilenmiştir şöyle ki gaz nakli ile ilgili haberler daha ziyade Gazprom'un Trud ve Vek gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

SSCB'nin son yıllarında özel gazetelere müsaade edilse de gazete ve televizyon yayıncılığında kamunun büyük payı Yeltsin döneminde süregitmiştir. Kamu kesimi Yeltsin döneminde çoğu gazetenin ya doğrudan ya da dolaylı sahibiydi. Krasnaya Zvezda gazetesi Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın yayın organıydı. Rossiyskaya Gazeta hükümetin, Parlamamentskaya Gazeta meclisin gazetesiydi. İzvestia gazetesi'nin sahibi kamu şirketi Lukoil idi. Trud ve Vek gazeteleri Gazprom'un denetimindeydi.

Bazı gazete ve televizyonların sahibi ise oligarhlardı. Oligarh tabiri devlet kaynaklarıyla büyüyen az sayıda devasa büyüklükte Batı ile bağlantılı özel holding sahiplerini betimliyordu. Gazete, dergi, televizyon sahibi oligarhlar devlet kaynakları ile oluşup/oluşturularak büyüdüklerinden Yeltsin yönetimine yakındılar. Oligarhlar devlet kaynaklarını (ucuz ya da negatif faizli kredi, özelleştirilen tesisler, haklar, imtiyazlar vb.) yutarak ve emerek büyüdükleri için Başkan Yeltsin'i gazeteleri ve televizyonları vasıtasıyla destekliyorlardı. Etkili bazı gazetelerin sahibi oligarhları anmakta fayda vardır. Nezavisimaya Gazeta oligarh Boris Berezovsky'nin denetimi altındaydı. Kommersant Daily Vladimir Yakovlev tarafından kuruldu, Eylül 1992'de yayınlanmaya başladı, oligarh Boris Berezovsky tarafından satın alındı. Segodnya gazetesi Most Bank kurucusu oligarh Viladimir Gusinskiy tarafından kontrol ediliyordu.³

Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşivi önemli bir veri, belge kaynağı olsa da tasnif işlemleri sonuçlandırılmadığından belgelere erişilememektedir.⁴ Diğer önemli veri kaynağı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtlarıdır. Osmanlı arşivlerinde 04 Ekim 2016 tarihi itibari ile başlığında Karadeniz'i içeren yazılı ve görsel (harita, plan, proje, kroki, vd.) 2.029 belge olduğu görülmüştür.⁵ Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz'i içeren 393 belge olduğu görülmüştür. Karadeniz'e ilişkin belge sayısının Akdeniz'e göre yüksek olmasının bir anlamı olsa gerektir.

Geçerlik ve güvenilirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Verilerin toplanması ve sonuçların yorumlanıp, ilişkilendirilmesi aşamalarında hassasiyet gösterilmiştir. Araştırma verileri betimsel geçerliğe uygun, önyargısız toplanmıştır. Erişime açık hiçbir belge, veri kasti olarak araştırma

³ Tanrısever, 2005: 160-163.

⁴ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (10 Ocak 2017), <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (10 Ocak 2017), http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun_elektronik_arsiv_projesi_tanitim_konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (10 Ocak 2017).

⁵ <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (04 Ekim 2016).

dışında bırakılmamıştır ancak gizli belgelerin Cumhuriyet Arşivinde ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde erişime açılmadığı/açılmadığı akıldta tutulmaktadır. Veriler tasnif ve tasvir edilmiştir. Verilerin güvenilirliğinde şüphe yoktur.

1. SSCB Sonrası Karadeniz

TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan Karadeniz, Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) neyi/neleri ifade eder, RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusunun cevabına yönelik olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Bulgulara ve bulguların yorumuna geçmeden önce anılması gereken SSCB sonrası Karadeniz'e sahildevlet devlet sayısının değiştiği ve Türkiye'nin SSCB'nden bağımsızlığını ilan eden RF'yi 24 Aralık 1991'de⁶ tanımasıyla Karadeniz, Türkiye-SSCB ilişkilerinden çıkıp Türkiye-RF ilişkilerinin konusu olduğudur. RF'nin, SSCB'nin devam eden devleti olduğu iddiasını Türkiye reddetmediği için diğer tüm anlaşmalar gibi Karadeniz'e dair SSCB devri anlaşmaları da geçerliliğini sürdürmüştür. SSCB sonrası Türkiye ile RF, Karadeniz havzasında rekabet ya da işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kalmıştır.

SSCB sonrası Karadeniz belirsizliklere, istikrarsızlıklara, işbirliği arayışlarına, çevre sorunlarına konu olmuştur. Yeni bağımsız devletlerin geleceği, Kırım'ın geleceği, Karadeniz çevresinde SSCB limanları, Transdinyester, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Gürcistan'da ve Moldova'da iç siyasi karışıklıklar, erken petrolün Novorossiyk ya da Supsa'ya nakli, Karadeniz'in üzerinden petrol nakli, Karadeniz'in altından gaz nakli, Karadeniz'in kirlenmesi, Karadeniz'de çevre sorunları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikaları, Karadeniz'de arama kurtarma, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliği süreci, KEİ ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı girişimi, boğazlardan geçiş Yeltsin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarını oluşturmuştur.

Soğuk Savaş sonrası Karadeniz çevresinin siyasi haritası değişmiştir. Soğuk Savaş, Türkiye'nin yer aldığı Batı Blokunun zaferiyle sona erince Karadeniz yakınında bağımsız devlet sayısı bilinen binlerce yılan beri en çok sayıya ulaşmıştır. SSCB'nden bağımsız kalan Gürcistan ve Ukrayna'nın eklenmesiyle Karadeniz kıyısındaki bağımsız devlet sayısı 4'ten 6'ya yükselmiştir. Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karadeniz'e kıyısı olmamakla birlikte en yakınlarındaki deniz (bu ülkelerin dünyaya açılan deniz yolları) olması hasebiyle anılan ülkeler için fevkalade önemlidir. SSCB'nin devam eden devleti RF hem Baltık cumhuriyetlerindeki limanlarından hem de Karadeniz'de Ukrayna topraklarında kalan Yalta, Odesa, Sivastopol ve Nikolayev limanlarından mahrum kaldığından Karadeniz'den daha fazla yararlanma çabalamıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında yer alan Volsky'nin değerlendirmesi önemlidir:

“ ... Rusya'nın Karadeniz'de kısacık bir sahili ve sadece bir tane uluslararası limanı Novorossiyk kalmıştır. Ama bu, Karadeniz'in Rusya için önemini yitirdiği anlamına da gelmiyor. Tam tersine, Karadeniz'in Rusya için taşıdığı önem, bölgedeki uluslararası işbirliği imkânları göz önüne alındığında, giderek artmaktadır. Sovyetler Birliği Karadeniz'de tek başına hareket edebiliyordu, ama Rusya için bu oldukça zordur.”⁷

⁶ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>, (25 Ağustos 2016).

⁷ Volsky, Dimitry “Karadeniz: Ufkun Ötesinde ne Var?”, *New Times*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 031: HBR_00052029: 02/07/1993 13:41:39.61.

SSCB sonrası RF için Karadeniz ve boğazların önemi azalmamıştır. Bunu RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı görevlisi Andrey Voloşın ve Anatoli Sestakov ifade etmiştir: “Türkiye’nin kontrolündeki Karadeniz Bölgesinin ve Boğaziçi ile Çanakkale Boğazının Rusya için önemi birkaç etkenle belirlenir. ... Rusya’nın dış ticaret hacminin yarısından fazlası bu boğazlardan geçer.”⁸

RF’nin SSCB’ne nazaran Karadeniz ve kıyısı topraklardaki etkisi azalsa da sona ermemiş, Türkiye-RF ilişkilerine negatif tesiri olmuştur. Karadeniz’e kıyı yeni bağımsız devletlerde SSCB’nin kültürel, ekonomik, siyasi izleri kapanmadığından, deniz ve kara üsleri kaldığından SSCB’nin devam eden devleti RF’nin etkisi devam etmiştir. Türkiye, SSCB’den bağımsız kalan Gürcistan ve Ukrayna’nın RF’nin kültürel, siyasi, iktisadi tesirinden kurtulma çabalarını desteklemiştir. Yine Türkiye, SSCB nüfuzundaki Romanya ve Bulgaristan’ın RF’nin kültürel, siyasi, iktisadi tesirinden kurtulmasına taraftar olmuştur. Bu maksatla Türkiye, Bulgaristan ve Romanya’nın NATO üyeliğini desteklemiştir.⁹ NATO, Soğuk Savaşın sona ermesini müteakip ikinci genişleme dalgasında, 2004’te Bulgaristan, Romanya’yı üye kabul etmiştir.

SSCB, Türkiye’ye göre Karadeniz’de askeri üstünlüğe sahipken bu durum SSCB sonrası Türkiye lehine değişmiştir. Karadeniz’de, SSCB Karadeniz donanması ile Türk deniz kuvvetleri arasındaki oran 1991’de 2’ye 1 iken, bu oran 1994’te 1’e 1 olmuştur. Bu yeni durum RF toplumu kaygılandırmıştır. Karadeniz donanmasının 1983-85 yıllarındaki komutanı Aleksey Kalinin’in değerlendirmesi önemlidir: “Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Karadeniz donanmasının gücünün azalması, Türkiye’ye Karadeniz’in gerçek sahibi olma ve eski gücünü yeniden bulma şansını veriyor.”¹⁰ Vadim Markusin ise Karadeniz’de Türkiye’nin cepheleşmeyi devam ettirmek istediğini belirtmiştir: “Cepheleşme döneminde Karadeniz’de ‘Sovyet askeri tehdidini caydırma kalesi’ rolüne almış olan Ankara, bu klişede ‘Sovyet’ sözcüğünü ‘Rus’ sözcüğüyle değiştirerek, bu rolü yeni şartlarda sürdürmek istiyor. ...”¹¹

2. Karadeniz’de Tarafların Güvenlik ve Refah Arayışı, KEİ, KEİT

Karadeniz kıyılarında yaşayan toplumlar (Romenler, Bulgarlar, Türkler, Ruslar, Gürcüler, Gagauzlar, vd.) Soğuk Savaş yıllarında endişeli, güvenlikten ve yüksek refahtan yoksun yaşamışlardır. Bir toplumun, bir ferдин bir muhitte varlığını sürdürmesi ancak güvenlik ve refahını asgari seviyede teminiyle mümkündür. Barış ile güvenlik her zaman aynı durumu ifade etmez. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB-Türkiye uluslararası hukuka göre barış halinde olsalar da karşılıklı güvensizlik süre gitmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Japonya ile SSCB barış andlaşmasına varamamışlardır. Barış andlaşması imzalamadıkları için uluslararası hukuka göre savaş hali günümüze değin süre gelmiştir. Ancak Japonya ile SSCB yöneticileri barış halinde olmasalar da toplumlarının can ve malları endişeli güvende kalmıştır, can ve mallarını tehlikeye atacak girişimlerden uzak durmuşlardır.

Soğuk Savaşın başlaması Karadeniz kıyılarının siyasi, askeri, iktisadi durumu değiştirmiştir, askeri yığınak yapılmış, Karadeniz cephe denizine dönüşmüştür. Karadeniz kıyılarında yaşayan toplumlar Soğuk Savaştan olumsuz etkilenmiştir. Soğuk Savaş sona ererken, uluslararası politikanın değişimi Türkiye’nin Karadeniz’e bakışını değiştirmiştir. ABD ve SSCB Soğuk Savaş’ı sona erdirirken, Gorbaçov ve Bush yeni dünya düzenini kurgularken SSCB’nin, Moskova’nın Karadeniz’e bakışı da değişmiştir. Bu durumu Şükrü Elekdağ şöyle özetlemiştir:

⁸ Voloşın, Andrey ve Anatoli Sestakov (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya’daki Jeopolitik İkilem”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06-Mayıs-1993 12:12:46.97.

⁹ Özlem (2001): 48.

¹⁰ Kalinin, Aleksey (13 Nisan 1994), “Karadeniz Donanması Kurtarılabılır mi? Türk Deniz Kuvvetleri Rusya ve Ukrayna Kıyılarında Üstün Olmaya Başlıyor”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 009: HBR_00061546: 14/04/1994 10:35:03.08.

¹¹ Markusin, Vadim “Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Kesinleştiriyor”, *Krasnaya Zvezda*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 134: HBR_00075495: 16/03/1995 19:09:29.66.

“..., Dışişleri Bakanı da projeye kuvvetle karşı çıkıyordu. ... Türkiye’deki iş çevreleri ise, fikri benimsediler ve desteklediler. Özellikle, Türkiye-Sovyetler Birliği İş Konseyinin yıllık toplantısında bu konuda yaptığım konuşma çok büyük ilgi ve destek gördü. ... 150’den fazla Rus işadamı vardı, konuşmamı ayakta alkışladılar. Gorbaçov’un perestroika yaklaşımı Rusya’da yeni bir hava estiriyordu. ... Bu ortamda Karadeniz’i çevreleyen ülkeler arasında müzakereler başladı, Sovyetler Birliği dağılınca da, bağımsızlıklarına kavuşan Bulgaristan’dan, Romanya’dan başka, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan da, Karadeniz Ekonomik İşbirliği müzakerelerine katıldılar.”¹²

KEİ girişimi neden 1990’lı yılların başında ortaya çıkmıştır sorusunun cevabı önemlidir. 1990’lı yılların başında KEİ girişiminin ortaya çıkmasının iki ana nedeni; uluslararası politika (uluslararası sistemin yapısı ve süreçleri, işleyişi) ve Türkiye’nin ekonomi politikalarıdır. 1990’lı yıllarda uluslararası siyasi sistem dönüşmüştür. Uluslararası siyasi sistem büyük savaşlar sonrası dönüşür. Uluslararası siyasi sistemde dönüşüm; uluslararası teşkilatların kurulması ya da dağılmasıyla birlikte gerçekleşir. Milletler Cemiyeti, BM, IMF, IBRD, GATT, AET, NATO, Varşova Paktı, KEİT, AB, WTO verileri (kuruluş tarihleri, kurucuları, işleyişi, sonu) bu iddiayı doğrulamaktadır. KEİ, 1990’lı yıllarda dönüşen uluslararası siyasi sistem sayesinde belirlemiştir. Gorbaçov’la başlayan süreçle birlikte uluslararası siyasi sistem dönüşmeseydi, KEİ girişimi olamazdı. KEİ; II. Dünya Savaşı sonrası Doğu ile Batı arasında olası savaş düşüncesinin doğurduğu siyasi ve iktisadi ayrışmaya dayalı uluslararası siyasi sistem sona ererken ortaya çıkmıştır.¹³

Karadeniz kıyılarında güvenlik ve refah yetersizliği sonucu, güvenlik ve refah arayışı, KEİ girişimini doğurmuştur. Örgüt kuramına göre tüm örgütler yetersizlikten doğar, yetersizlik ortadan kalkınca dağılır. KEİ de tüm uluslararası teşkilatlar gibi yetersizlikten, ihtiyaçtan doğmuştur.¹⁴ Uluslararası teşkilatı kuracak ülkelerin yöneticileri yetersizliği hisseder ya da yöneticileri etkileyen lobiler yetersizliği yöneticilere hissettirir. Uluslararası bir teşkilata ihtiyacı hisseden, kurulmasının yararları, kurulmamasının zararlarının farkına varan ülke yöneticileri harekete geçer ya da lobiler yöneticileri harekete geçirir.

Yetersizliğin türüne göre -güvenlik yetersizliği, iktisadi yetersizlik- uluslararası örgütler kurulur. Güvenlik yetersizliği savunma teşkilatlarının kurulmasına yol açar. Bir devletin yöneticileri uluslararası siyasi ortamdan endişelenirlerse ve muhtemel tehditle yalnız mücadele etmeme ya da edememe kararına varırlarsa, uluslararası güvenlik teşkilatı kurulmasına ya da mevcut teşkilata/teşkilatlara katılarak güvenlik yetersizliğini gidermeye çabalarlar. Bir devletin yöneticileri iktisadi yetersizliklerle yalnız mücadele etmeme ya da edememe kararına varırlarsa uluslararası ekonomik teşkilat kurulmasına ya da mevcut teşkilata/teşkilatlara katılarak iktisadi yetersizliği gidermeye çabalarlar. Yetersizlikten doğan teşkilatlar yetersizliğin sona ermesi ya da örgütün yetersizlik karşısında kifayetsiz kalması halinde teşkilat feshedilir ya da teşkilattan ayrılımlar yaşanır.

Karadeniz odaklı uluslararası bir iktisadi teşkilatın kurulması Karadeniz kıyısında tek bir ülkenin egemenliğinin bulunmamasına dayanır. Karadeniz kıyıları tek bir ülkenin egemenliğinde olsa Karadeniz merkezli, odaklı bir uluslararası teşkilat kurulmasına gerek kalmazdı. Yeltsin döneminde Karadeniz’e ilişkin en dikkat çekici başlık KEİ teşebbüsüdür. Yeltsin döneminde ve öncesinde Karadeniz ülkelerinin iktisadi işbirliği yapmasına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Yeltsin’den önce Gorbaçov döneminde KEİ’ne ilişkin ilk toplantı 19 Aralık 1990’da yapılmıştır. Yeltsin öncesi uluslararası siyasi sistemin dönüşümüne tesir eden Gorbaçov KEİ’ye giden süreci ve uluslararası siyasi ortamı açıklamıştır:

¹² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8545&P5=B&page1=43&page2=43, (26 Ocak 2019).

¹³ Başaran, 2013: 137.

¹⁴ James ve Rao, 1991: 137.

“... Sayın Özal’la pek çok şeyi konuşma olanağı bulduk ve böylece yeni bir sayfa açmayı başardık bu ilişkiler içerisinde. Karadeniz bölgesi ülkeleri arasında bir işbirliği yaratma projesi ortaya çıktı, ... pek çok halkı ve kültürü birleştiren bu bölgede yeni bir işbirliği olanağı açılmıştır.

...

“Karadeniz bölgesi ülkeleri arasındaki işbirliği konusunda, sanıyorum ki bizler elimizdeki şansın farkına yeterince varamıyoruz. Bu şansın farkına varmalıyız; Soğuk Savaş geride kaldı, ideolojik yönelimlere göre dünyanın bölünmesi geride kaldı ...”¹⁵

Gorbaçov döneminde KEİ ile ilgili ilk toplantı Türkiye’nin girişimi ile 19-21 Aralık 1990’da Ankara’da yapılmıştır.¹⁶ Karadeniz’e kıyı bağımsız Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan’ın resmi temsilcilerinin yanı sıra, Sovyetler Birliği heyeti içinde; Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan Cumhuriyetleri’nin Dışişleri Bakan Yardımcıları yer almıştır. Toplantıda taraflar, Türkiye’nin hazırladığı, önerilen işbirliğinin temel ilkelerini kapsayan taslak üzerinde çalışmışlar, sonuç bildirgesinde KEİ’nin kurulmasında anlaştıklarını resmen açıklamışlardır. 12-13 Mart 1991’de Bükreş’te, 23-24 Nisan 1991’de Sofya’da uzmanlar düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda KEİ’nin amaçları ve ilkeleri üzerinde ortak bir anlayışa varılmıştır. 11-12 Temmuz 1991’deki toplantıda, KEİ andlaşma metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılarak, imzaya hazır hale getirilmiştir. Moskova toplantısında taraflar, KEİ andlaşmasının yakın bir gelecekte Türkiye’de imzalanması konusunda anlaşmışlardır. 3 Şubat 1992’de Türkiye’de; Türkiye, RF, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Bulgaristan temsilcileri KEİ ile ilgili temel belgeyi parafe etmişlerdir.¹⁷

KEİ girişimi Türk-Rus ilişkileri tarihi açısından önemlidir. Karadeniz ve çevresi Osmanlı-Rusya Çarlığı-Rusya İmparatorluğu devrinde silahlı çatışma alanı olmuşken II. Dünya Savaşı sonrasında 1990’lı yıllara kadar SSCB-Türkiye arasında muhtemel silahlı çatışma alanı olarak algılanmıştır. KEİ girişimi çatışma algısından uzaklaşıp işbirliğine dönüşüm iradesinin göstergesi, işbirliğinin uluslararası teşkilat statüsünde kurumsallaştırılması gereğinin sonucudur. KEİ girişiminden, toplantılarından KEİT’e ulaşılmasıyla Türklerin ve Slavların öncülüğünde ilk uluslararası teşkilatlardan birisi kurulmuştur. Türkiye ile RF arasında ikili hükümetler arası andlaşmalar önemli olmakla birlikte, çok taraflı bir andlaşmayla uluslararası tüzel kişiliğe haiz bir teşkilatın kurulması çok daha önemlidir. Çünkü uluslararası teşkilatlar onları kuran hükümetlerden çok daha uzun yaşar ve bir aktör olarak uluslararası sisteme dâhil olup, işleyişini etkilerler. Türkiye ve RF yöneticileri bunun şuurunda olarak KEİT andlaşmanı imzalamışlardır. KEİ bildirgesi incelendiğinde kurulması öngörülen bir teşkilat olmadığı, sadece ortak değer ve temennilerin bildirgeye yansıdığı görülür.¹⁸ KEİ girişiminden, toplantılarından, bildirgesinden zamanla KEİT’e ulaşılmıştır.

Türkiye, KEİ girişimine SSCB devrinde, SSCB’nin varlığının devamını varsayarak başlamış, Karadeniz’e kıyı ülkeler Bulgaristan, Romanya ve SSCB ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kurumsallaştırmak amacıyla yola çıkmıştır. RF’nin 25 Haziran 1992’de imzaladığı KEİ bildirgesi metni için SSCB yöneticileri, diplomatları ile uzlaşmaya varılmıştır. SSCB’nin dağılması/dağıtılması KEİT’e ulaşmayı geciktirmiştir. SSCB sonrası RF, KEİ girişimine, toplantılarına mesafeli yaklaşmıştır. SSCB’nin dağılması sonrasında, Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtlarına alınan RF basınından haber ve yorumlarda, Karadeniz çevresinde Türkiye’nin nüfuzunu KEİ vasıtasıyla arttırdığı/arttıracığı yorumları görülür:

¹⁵ Gorbaçov, 1995: 84.

¹⁶ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/PTcMZ/date/1990-12-08>, (05 Aralık 2017).

¹⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) <http://www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/UluslararasıC4%B1%20KuruluC5%9Flar/KE%C4%Bo.pdf>, (26 Ekim 2016).

¹⁸ Başaran, 2002: 91-92.

"Karadeniz bölgesinin" oluşturulması durumunda, Türkiye'ye, burada bir lider güç ve ayrıca Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan vb. ülkeler arasındaki ilişkilerde bir bağlantı, arabulucu ve hakem rolü de hazırlanmış olacaktır."¹⁹

"Çoğu gözlemci, Cindoruk'un ziyaretini, nüfuz alanlarının Rusya ile Türkiye arasında resmen paylaşılmasının başlangıcı olarak görmekte. Ankara'nın Karadeniz bölgesindeki liderliği ile mutabık kalan Yeltsin, basında da kaydedilmiş olduğu gibi, şu koşulu ileri sürmüştür: Türkiye, Orta Asya'nın Rusya'nın stratejik çıkar alanı olduğunu göz önünde bulunduracaktır."²⁰

"Ülkemizin, Karadeniz dışında, suyu donmayan denizleri yoktur. Rusya'nın yararlanabileceği liman sayısı da azalmıştır. Bütün bunlar biliniyor. Ama, gözden kaçan başka bir nokta var: acaba Türk diplomasisi, Rusya'ya yönelen bu deneme atışından sonra, Karadeniz bölgesindeki hegemonist çabalarına yeniden başlamada ne kadar ilerlere gidecek?"²¹

Yukarıda Basın Müşavirliğinin koleksiyonuna RF basınından 1993-1994'te aldığı haber, yorumlara benzer şekilde Gorbaçov, Türkiye ziyareti sırasında, 27 Nisan 1995'te, Karadeniz'de işbirliği için nüfuz alanı oluşturma politikasının, Panslavizm ve Pantürkizm'in, engel teşkil ettiğini belirtmiştir:

"Bizde Slav ülkeler arasında bir birliğin kurulmasına yönelik Panslavist görüşten vazgeçildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ... sizde de Pantürkizm akımı canlanmaya başladı. ... Bu görüşler birleştirici değil, bölücü nitelik taşır. Bizler, Panslavizm ya da Pantürkizm'i gerçekleştirmeye çalışırsak, Karadeniz bölgesinde nasıl bir işbirliği oluşturabiliriz? ..." ²²

"Türkiye'de, bu cumhuriyetlerde etki alanı oluşturma eğilimi ya da coşkusu vardı başlangıçta. Bu bölgeleri etki alanları değil, işbirliği alanları olarak görmemizin daha doğru olacağını bilmemiz gerekiyor."²³

Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonuna RF basınından 1995 ve sonrası yıllarda Karadeniz ve kıyı ülkelerinde Türkiye'nin etkisinin artmasının endişesini yansıtan çok sayıda haber, yorum, makale eklenmiştir:

"Türkiye ilk önce Kırım'da ve Moldova'nın Gagavuzya'sında olmak üzere, parçalanmış SSCB'de etnik Türklerin çıkar ve haklarını savunma gereğiyle, Karadeniz bölgesinde nüfuzunu artırmak istiyor. Kiev'in Moskova'yla muhtemelen daha yakın ilişkiler kurmasına karşılık olarak, Ankara-Kiev mihverinin sağlamaştırılması öncelikli hedef olarak ele alınmaktadır."²⁴

"SSCB'nin dağılması ve bunun akabinde Türkçe konuşan beş devletin ortaya çıkması Türkiye'nin önünde bazı politikacıların başını döndüren ufuklar açmıştır. Dil ve din unsurları bu ülkeleri birbirine bağlamış, Karadeniz'den Sarıdeniz'e kadar uzanacak "büyük Türkistan" hayali yeniden Avrupa üzerinde belirmiştir."²⁵

"Karadeniz'de Türk bayrağının hâkim olması Moskova'yı sınırlendiriyor. Moskova, Ankara'nın eskiden SSCB'nin birer parçası olan Transkafkasya ve Orta Asyalı cumhuriyetlerle oldukça başarılı

¹⁹ Vermeşeva, Seda (3-9 Şubat 1993), "Türk Yine Kötülük Yapıyor", *Rossiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

²⁰ Vermeşeva, Seda (3-9 Şubat 1993), "Türk Yine Kötülük Yapıyor", *Rossiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

²¹ Himenko, Anatoli "Ekonomi ve Politikadaki Harikalar", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 135: HBR_00061422: 11/04/1994 20:54:02.15.

²² Gorbaçov, 1995: 85.

²³ Gorbaçov, 1995: 90.

²⁴ Dolgov, Boris (23 Şubat 1996), "Ankara'nın İslam Motifi ... Türkiye, Genel Seçimlerden Sonra", *Pravda*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 045: HBR_00011254: 26/02/1996 14:01:03.01.

²⁵ Jager, Mihail (13 Nisan 1997), "Karadeniz'den Sarıdeniz'e Kadar Uzanacak Olan Türkistan", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0081: 17/03/1997 16:47:36.

flörtünü kuşkuyla izliyor. Moskova, boğazlardaki seyrüsefere Türkiye'nin uyguladığı sıkı sınırlamaları hassasiyetle karşılıyor.”²⁶

Pantürkistler Adriyatik Denizinden başlayarak Türklerin anası sayılan “Bozkurt Dışisinin” doğduğu yer olan Altay bölgesine kadar uzanacak Turan devletinin kurulmasını arzu ediyorlar.²⁷

Basın müşavirliği koleksiyonuna alınan RF'deki siyasi endişeleri yansıtan haber, yorumlar, Türkiye-RF arasındaki sorunlar, KEİ girişiminin uluslararası kişilik kazanmasını geciktirmişse de Türkiye ile RF arasında iktisadi ilişkilerin artması KEİ girişiminin akamete uğramasını önlemiştir. RF-Türkiye ilişkilerindeki iktisadi ilerleme, siyasi endişenin, gerilimin azaltılmasına imkân sağlamıştır. Artan iktisadi bağlantılar siyasi gerilimleri dengeleyici bir unsur olmuştur. İşlevselci okulun iddiaları bağlamında RF-Türkiye ilişkilerinde iktisadi ve insani bağların güçlenmesi, hem siyasi sorunlara yönelen bir dış politika söyleminden uzaklaşılmasına hem de ikili ilişkilerin KEİ görüşmeleri içerisinde geliştirilmesine olanak sağlamıştır.²⁸

SSCB'nin dağılması sonrası RF'nin Ukrayna ile anlaşmazlığı, Kafkasya'da istikrarsızlık ve RF'nin Karadeniz limanlarının çoğunu kaybetmesi nedeniyle RF'nin Karadeniz'deki nüfuzu SSCB'ne nispeten azalmıştır. Böyle olunca RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı görevlileri; Andrey Volosin ve Anatoli Sestakov Karadeniz'den Orta Asya'ya kadar alandaki boşluğu Türkiye'nin doldurmaya çabaladığını iddia etmişlerdir.²⁹ KEİ, RF'de Türkiye'nin nüfuzunu artırma girişimi olarak algılanmaya başlamıştır. 10 Mart 1994'te faaliyete geçen daimî sekreteryaya başkanlığına bir RF büyükelçisi getirilmiştir. Böylelikle RF'ye, Türkiye'nin KEİ girişimini Karadeniz çevresinde nüfuz alanını genişletme aracı olarak kullanmayacağı mesajı verilmiştir.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Türkiye ile RF arasında siyasi endişeler, sorunlar nedeniyle KEİ görüşmeleri uzamış, KEİT'in kurulması gecikmiştir. KEİ görüşmeleri siyasi sorunların görüşüldüğü bir ortam haline gelmiştir. Uzayan görüşmelere rağmen Türkiye ile RF arasında 1992'den itibaren sürekli artan ticaret hacmi KEİ fikrinin temelsiz olmadığını göstermiştir. 1996'da Moskova'daki KEİ zirvesinde KEİ'nin bölgesel bir iktisadi teşkilata dönüştürülmesi ve bu amaçla KEİ tüzük taslağının hazırlanması kararlaştırılmıştır.³⁰ Uzun gecikmelerden sonra KEİT Şartı 5 Haziran 1998'de Yalta'da imzalanmıştır. Siyasi sorunlar nedeniyle birkaç kez savaş tehditlerinin savrulduğu Yeltsin döneminde Osmanlı-Çarlık, SSCB-Türkiye ve RF-Türkiye ilişkileri tarihinde bir ilk yaşanarak iki ülke bir uluslararası örgütün kurulmasına öncülük etmiş, vesile olmuştur.

Türkiye ve RF, KEİ'nin Karadeniz kıyılarına refah ve güvenlik getirmesi umundundaydı. KEİ'nden iktisadi beklentilerin yanında siyasi sorunların görüşülmesini ve çözümünü temin edecek bir kurumsal ortam beklentisi de vardı.³¹ Kurtcebe Alptemoçin iktisadi ilişkilerin olumlu siyasi sonuçlar doğuracağını 1999'da şöyle ifade etmiştir:

“Diğer bir husus da, bir zamanlar Karadeniz Ekonomik İşbirliğini kurarken, rahmetli Özal'ın söylediği gibi; eğer biz ülkelerimiz arasında insan dolaşımını, mal dolaşımını ve para dolaşımını sağlarsak ülkeler birbirini daha iyi tanırlar. Birbirlerinin adetlerini, geleneklerini görürler. Birbirlerini daha iyi anlarlar. Böylece, güven ortamı kendiliğinden oluşur.”³²

²⁶ Borovoy, Yakov, “Şanssız Ada”, *Novoye Vremya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0014: 06/10/1997 10:52:07.

²⁷ Sabov, Aleksandr, “Çifte Standart”, *Rossiyskaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0110: 08/06/1999 23:21:24.

²⁸ Purtaş, 2006: 45.

²⁹ Volosin, Andrey ve Anatoli Sestakov (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya'daki Jeopolitik İkilem”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06/05/1993.

³⁰ Kasayev, Alan ve Vyaçeslav Lebedev, (05 Haziran 1998), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgenin Sınırlarını Açmaktadır”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0066: 05/06/1998 16:16:25.

³¹ Uzgel, 2004: 302.

³² Alptemoçin, 1999: 60.

3. Türk Boğazlarından Petrol Nakli

Yeltsin döneminde petrol tankerlerinin boğazlardan³³ geçişinin düzenlenmesi sorunu yaşanmıştır. RF, Hazar Denizi/Gölü³⁴ enerji kaynaklarının tankerlerle Türk boğazlarından naklini zorlarken, Türkiye, İstanbul ve Çanakkale kıyılarında çevre sorunları ve boğazlarda seyrüsefer riskine vurgu yapmıştır. Bu gerekçelerle Türkiye, boğazlardaki trafiği düzenleme yönünde adımlar atmıştır. RF ise Türkiye'nin trafiği düzenleme hakkının olmadığını iddia etmiştir. Montrö'ye göndermeler yapılmıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonunda yer verilen Siponov'un değerlendirmesi iki tarafın tutumunu özetlemiştir: "Ankara'dakiler, II. Nikola'nın ele geçirmeyi çok arzuladığı boğazlardan süper tankerlerin geçmesinin Montreux'de imzalanan anlaşmada öngörülmediğini tekrarlayıp duruyorlar. Tabii, tankerler sadece bir başlangıç olacak diye düşünen Rusya, kendisinden beklenen anlayışı göstermiyor."³⁵

Türkiye boğazlardan geçişi düzenleyen yeni seyrüsefer tüzüğünü³⁶ 1 Temmuz 1994'te³⁷ uygulamaya koymuştur. 13 Mart 1994'te Kıbrıs bandıralı Rus petrolü taşıyan, Nassia tankerinin Karadeniz'den boğazlara girerken uğradığı kaza, tankerlerin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişlerine sınırlamalar getirilmesinin resmi gerekçesini oluşturmuştur.³⁸ Türkiye'nin, boğazlardan geçişi düzenleyen yeni seyrüsefer tüzüğünü, 1 Temmuz 1994'te yürürlüğe koymasından önce Rusya 30 Haziran 1994'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne memorandum vermiştir. Memorandumda, tüzüğün seyrüseferin tamamen durdurulmasına varan haksız sınırlamalar getirmekte olduğu ve bunun boğazlardaki seyrüsefer sözleşmesine aykırı olduğu kaydedilmiştir. Memorandumda, Karadeniz ve boğazlardaki seyrüsefer serbestliğinin hem Rusya ve hem de diğer Karadeniz ülkelerinin ekonomileri için önem taşıdığı belirtilmiştir. Moskova'nın, geçiş için izin alınmasını ve belirli gemilerin geçişinin yasaklanmasına kadar varan tek taraflı sınırlamaları haklı olarak kabul edemeyeceği ifade edilmiştir. Memorandum, Türkiye'yi, bu aşamada, tüzüğün, tüm ülkelerce tanınan ilkelere ve uluslararası deniz hukukuna ters düşen maddelerinin uygulanmasından vazgeçmeye çağırmıştır.³⁹

Hazar petroleri ile "boğazlardan geçiş meselesi" ilişkilendirilmiştir. Hazar petrolünün uluslararası pazara hangi yolla sevk edileceğine dair farklı teklifler ortaya çıkınca RF de önerisini sunmuştur. Bakü ve Ankara, petrolün Akdeniz'deki Türk terminali Ceyhan üzerinden Batı'ya ulaştırılmasını tercih ederken Rusya petrolün Karadeniz'deki Novorossiyk limanına pompalanmasını önermiştir.⁴⁰ RF, Hazar petrolünün mevcut boru hatlarıyla Novorossiyk'e nakli, oradan da Karadeniz ve boğazları geçerek uluslararası pazara sevkiyatını çıkarları açısından en uygun yol olarak değerlendirmiştir. RF bu yolun işleyebileceğini göstermek istemiştir. RF'nin 1994 sonlarında başlattığı Çeçenistan harekâtının nedenlerinden biri de petrol naklinin

³³ "Boğazlardan geçiş" ile Çanakkale Boğazı-Marmara Denizi-İstanbul Boğazından geçiş ya da ters istikamette geçiş kastediliyor. "İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizinden oluşan Türk Boğazlar sistemi..." bkz. <http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (26 Ocak 2019) Boğazları kullanan tüm ülkelerin tankerleri kastediliyor. Türkiye'nin münhasıran Rusya bandıralı tankerlerin boğazlardan geçişinin kolaylaştırılması ya da zorlaştırılmasına ilişkin düzenleme düşüncesi yoktu.

³⁴ Hazar'ın göl mü deniz mi olduğuna yönelik anlaşmazlık vardı.

³⁵ Siponov, Mihail (18 Ağustos 1993) "Çanakkale Boğazı'nı Kullanmamız İmkânsız...", *Kuranti*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 065: HBR_00053474: 18/08/1993 15:38:04.50.

³⁶ "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" Resmi Gazete 11 Ocak 1994 Sayı: 21815, 3-47 <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf>, (26 Ocak 2019).

³⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (erişim tarihi: 26 Ocak 2019).

³⁸ Baranovski, Andrey, "Türkiye, Orta Asya Petrolünün Bir Kısmını Kapmak İstiyor Tankerlerin Boğazlardan Geçişine Uygulanan Sınırlamalar 450 Bin Ton Petrol Kaybına Eşdeğer", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 079: HBR_00074196: 21/02/1995 17:16:07.69.

³⁹ "İstanbul Boğazı ile İlgili Tartışma Ankara, Boğazlardan Geçiş Zorlaştırıyor", *Rossiyskaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00065130: 14/07/1994 16:14:25.74.

⁴⁰ Polonski, Vsevolod, "Hazar Denizi Petrolü İçin Mücadele", *Obsaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 111: HBR_00079843: 26/05/1995 17:49:15.51.

önerdiği yolla mümkün olduğunu göstermektedir. RF, Çeçenistan'dan geçen mevcut Bakü-Novorossiysk hattının güvenliğini sağlayıp Novorossiysk'ten yüklenen tankerlerin Karadeniz ve boğazlar yoluyla dünya piyasalarına çıkışının mümkün olacağını uluslararası petrol şirketlerine göstermek için Çeçenistan'a müdahale etmiştir.

1995'e gelindiğinde Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarındaki Karadeniz'e ilişkin yazıların içerisinde bazı kelimeler dikkat çekiyordu, sıkça tekrarlanıyordu: Hazar petrolü, Karadeniz, boğazlar, Çeçenistan, Novorossiysk, Ceyhan, uluslararası petrol şirketleri. Özellikle devlet kontrolündeki gazetelerin devlet politikaları ile çelişmeyeceği varsayımından yola çıkarak Gazprom'un denetimindeki Trud gazetesinde yayınlanan "Ankara'nın 'Çeçen Haritası'" başlıklı yazıya dikkat çekmek gerekir. Bu yazıda Azeri petrolünün nakli konusunda karar alınırken Ankara'nın "Çeçen kozunu" oynadığı, Rusya'nın güneyindeki istikrarsızlığın petrolün Ceyhan limanına nakledilmesi lehine gerekçe olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Boğazlarda gemi trafiği için özel düzenlemenin de aynı açıdan değerlendirilebileceği, bu uygulamanın serbest seyrüsefer hakkını kısıtlayıp Karadeniz ülkelerini zarara soktuğu, Türk tarafının Çeçen muhalefetiyle doğrudan bağ kurduğu iddia edilmiştir.⁴¹

RF'nun Karadeniz ve boğazlar yoluyla petrol nakli önerisine Türkiye ve Azerbaycan başından beri karşı çıkmıştır. RF, Türkiye'nin boğazlardan geçişi düzenlemeye yönelik tedbirlerinin gerekçesi olan kazaların önlenmesi ve çevrenin korunmasına kuşkuyla bakıp bunun Hazar petrolünün Türkiye üzerinden sevkiyatı lehine alınan tedbirler olduğuna inanmıştır. Türk tarafı İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişi düzenleyici tedbirler alınca, RF önerisinin gerçekleşmesi güçleşmiştir. Türkiye, ABD'nin desteğini alarak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesini tamamlamıştır.

4. Mavi Akım

Yeltsin döneminde Karadeniz'in üzeri petrol nakline, Karadeniz'in altı ise gaz nakline konu olmuştur. Türkiye, Karadeniz ve boğazlar üzerinden devasa tankerlerle petrol nakline kaza olasılığı ve çevrenin korunması gerekçesi ile düzenleme, sınırlama getirmişken Karadeniz'in altından gaz naklinde bir sakınca görmemiştir. Karadeniz'in altından gaz boru hattı geçirilmesi görüşmeleri Yeltsin döneminde başlamıştır. ABD, Türkmenistan ve Azerbaycan Karadeniz'in RF kıyısından batıp, Karadeniz'in altından geçip, Karadeniz'in Türkiye kıyısından çıkacak, RF kontrolündeki gazın yerine, Türkmenistan ve Azerbaycan gazının Türkiye'ye naklini (trans-Hazar projesi) önermişlerdir. RF önerisi mavi akım ile, ABD, Türkmenistan ve Azerbaycan teklifi trans-Hazar rekabeti yaşanmıştır. ABD'nin yeterince destek vermemesi üzerine trans-Hazar proje olarak kalmıştır.⁴² RF yönetimi mavi akım projesini çok önemsemiş ve gerçekleşmesi için aşırı çaba harcamıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan RF yayınlarında mavi akıma sıkça rastlanması, 289 kez tekrarlanması, RF yönetiminin mavi akıma verdiği önemi yansıtmaktadır.

"Mavi akım" olarak bilinen andlaşma 15 Aralık 1997'de imzalanmıştır. Antlaşmanın 1 Nisan 1998'de TBMM'ce 4357 sayılı kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. Mavi akım projesinin Türkiye-RF arasında boğazlardan petrol tankerlerinin geçişi hususundaki mücadeleye olumlu

⁴¹ Cerepahin, Viktor, (30 Kasım 1995), "Ankara'nın 'Çeçen Haritası'", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00006941: 30/11/1995 16:23:53.08.

⁴² Tınç, Ferai, (21 Mayıs 2000), "Türkmen Gazı Hayal Oldu", *Hürriyet*.

yansıyacağı iddia edilmiştir.⁴³ NATO üyesi Türkiye’de ve Yakındoğu’da nüfuzunu kaybetmekten korkan ABD, projeye “ilgisizliğini” ifade etmiştir.⁴⁴ ABD’nin aktif olarak trans-Hazar doğalgaz projesinin lobiciliğini yapması, mavi akım projesinin gerçekleşmesini şüphelendirmiştir.⁴⁵

ABD, trans-Hazar teklifini bakanlık düzeyinde takip etmiştir. ABD enerji bakanı Bill Richardson 16 Ağustos 1999’da Ankara’da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüştüktan sonra 17 Ağustos 1999’da Bakü’ye gitmiştir. Bakan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’yi bağlayacak trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşaat projesini hızlandırmak amacıyla ziyaretlerde bulunmuştur. Moskova, Bill Richardson’ın gayretlerini mavi akım projesini engelleme çabası olarak görmüştür.⁴⁶ RF Dışişleri Bakanlığı, ABD enerji bakanının ziyaretlerine ilişkin yayınladığı bildiri, “birtakım Amerikan yetkilileri "mavi akım" Rus-Türk doğalgaz projesini küçük düşürmek amacıyla politik vb. baskı araçlarını kullanmak için giderek faaliyetlerini artırırlar” ifadesine yer vermiştir.⁴⁷

Aslında RF yöneticileri ABD’nin, Türkiye’de ve Karadeniz’de nüfuzunun azalacağına yönelik kaygılarının gerçekliğini teyit etmişlerdir. RF başbakan yardımcısı Viktor Hristenko, Eylül 1999’da mavi akım hattının RF’deki Beregovoye Köyü’nden Samsun’a kadar olan kısmının inşasına ilişkin Rusya ile Türkiye arasındaki protokol taslağının Rusya hükümetince onaylanması konusuna değinerek, RF’nin bölgedeki jeopolitik konumunu iyileştireceğini ve nüfuzunun artmasına yardımcı olacağını vurgulamıştır.⁴⁸

ABD’nin Türkiye ve Karadeniz’de nüfuzunu koruması, Hazar’da etkinliğini arttırması çabalarına RF ve Türkiye yetkililerinin yaklaşımı ilginçtir. Gazprom başkanı Rem Vyakhirev, “ABD, Türkmen doğalgazının Türkiye’ye ve bu ülke üzerinden Avrupa’ya sevki için trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşaat projesini hızlandırmak için emsalsiz bir baskı ve şantaj yapmaktadır.” demiştir.⁴⁹ İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı, Gazprom başkanı Rem Vyakhirev’in ABD’ye dair iddialarını Eylül 1999’da doğrulayıp, ezilmemek ve ayakta kalabilmek için RF ve Türkiye’nin, Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan iktisadi birlik kurması gerektiğini ifade etmiştir. Andrey Stepanov’un İstanbul Milletvekili ve Türk Demokrasi Vakfı Başkanı Bülent Akarcalı ile mülakatı “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor” başlığı altında Trud gazetesinin 28 Eylül 1999 tarihli sayısında yayınlanmıştır.⁵⁰

“Biz Avrupa Birliği, NAFTA ve Asya-Pasifik bölgesi ekonomik birliği gibi güçlü bir bölgesel ittifaklar çağında yaşıyoruz. Bunlar arasında ezilmemek ve ayakta kalabilmek için Rusya ve Türkiye’nin, Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan ekonomik bir birliği kurması gerekiyor. Bu birliğin potansiyeli ülkelerimizin ortak potansiyelinden çok daha büyük olarak ekonomik gelişmeye devasa bir ivme kazandıracaktır. Bölgede siyasi istikrarın sağlanması için yatırım imkânlarının yıllık 50 milyar doları aşması gerekiyor. "Mavi akıntı" projesi böyle bir birlik için başlangıç noktası olabilir.

⁴³ Bovt, Georgi (27 Aralık 1997), “‘Mavi Akım’ Siyasi Engelleri Ortadan Kaldıracaktır”, *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0065: 18/12/1997 13:54:28.

⁴⁴ Vladimirov, Aleksandr, (14 Nisan 1998), “Mavi Akım’ın Stratejisi”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0053: 14/04/1998 14:23:31.

⁴⁵ Mihaylov, Vladimir ve Georgi Smolnikov (04.Kasım 1998), “‘Transhazar’ Boru Hattı ‘Mavi Akım’ın Rakibi”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0117: 04/11/1998 20:48:35.

⁴⁶ Chubchenko, Yuri (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, *Kommersant*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

⁴⁷ Chubchenko, Yuri (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, *Kommersant*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

⁴⁸ Yastrebtsov, Gennadi (15 Eylül 1999), “Denizde Rekabet”, *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0085: 15/09/1999 18:42:50.

⁴⁹ İvanov, Nikolay (17 Eylül 1999), “Rus Parlamenterler ‘Mavi Akım’ı Amerikan Rakiplerden Koruyacak”, *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0041: 17/09/1999 14:15:13.

⁵⁰ Stepanov, Andrey (28 Eylül 1999), “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor”, *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

Amerikalılar, Rus doğalgazının Karadeniz'in altından geçerek Türkiye'ye gelmesini öngören bu projenin hayata geçirilmesine itiraz etmektedirler. "Mavi akıntı" projesi, karşılıklı çıkar ve milli prestij açısından hayati önem taşıyan bir konudur."⁵¹

1999 sonuna yaklaşılırken doğal gaz için iki ayrı hat arasında (mavi akım ile trans-Hazar) ve petrol için iki ayrı hat (Bakü'den Novorossiysk limanına oradan Karadeniz ve boğazları geçecek hat ile Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı) arasında rekabette sona yaklaşıyordu. 1999 Kasım'ında mavi akım, BTC, trans-Hazar anlaşmalarının imzalanması bekleniyordu. Bu sırada ABD desteklediği trans-Hazar ve BTC hatları için baskı ve yönlendirmelerini arttırmıştı.⁵² Başbakan Bülent Ecevit'in 4-6 Kasım 1999 tarihli Moskova ziyareti sırasında Başkan Yeltsin ile görüştürülmemesi, RF kuvvetlerinin Grozni'ye saldırısı, Çeçen katliamı, "Washington entrikaları" imzalanması beklenen mavi akım inşa protokolünü engellemiştir.⁵³

Kasım ayı içinde petrol nakli ve gaz nakli anlaşmaları imzalanmıştır. Hazar petrolünün Karadeniz, boğazlar üzerinden taşınması seçeneği yerine BTC boru hattıyla nakli anlaşması 18 Kasım 1999'da imzalanmıştır. Bir hafta sonra ise trans-Hazar seçeneği yerine 27 Kasım 1999'da mavi akım anlaşması imzalanmıştır. Kasım 1999'da imzalanan petrol ve gaz nakli anlaşmalarına varılıncaya kadar rekabet halindeki hatlarla bağlantılı olduğu düşünülen olaylar yaşanmıştır. ABD Hazar petrolünün İran'ı aşarak Basra Körfezine nakline ilişkin bir anlaşmaya varılması düşüncesine kolayca engel olmuşken RF'nin Karadeniz üzerinden ve boğazlardan petrol nakli önerisi yerine BTC seçeneğinin kabul edilmesi için uzun yıllar çabalamıştır. RF, önerdiği hattın güvenli olmadığı, hattın geçtiği Çeçenistan'da güvenliği temin edemediği itirazlarını geçersiz kılmak için Çeçenistan'a 2 kez (1994 ve 1999) askeri müdahalede bulunmuştur. RF diğer seçenek BTC'nin de güvenli olmadığını göstermek için önerilen güzergâhta PKK faaliyetlerini desteklemiştir.⁵⁴ RF önerdiği güzergâh (Novorossiysk'ten tankerlere yüklenecek petrolün izleyeceği Karadeniz, boğazlar) üzerinde Türkiye'nin seyrüsefer güvenliği ve çevre riski kisvesiyle boğazlardan geçiş kısıtlamaları getirdiğini iddia etmiştir.⁵⁵ Önce ABD,

⁵¹ Stepanov, Andrey (28 Eylül 1999), "Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

⁵² Stepanov, Andrey (20 Kasım 1999), "Boru Hattının Sonu Çıkmaza mı Giriyor?", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0021: 23/11/1999 11:15:55.

⁵³ Guli, Sergey, (16 Kasım 1999), "Bayrama Doğru Ateşkes", *Noviye İzvestia*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0036: 21/11/1999 16:21:02.

⁵⁴ "Türkler, Rusya'nın, Kürt hareketi ile gizli temaslar içinde olması ve onların yardımı ile Hazar Denizi havzasından "büyük petrolün" nakledileceği Bakü-Ceyhan boru hattı inşaatını engellemesinden şüpheleniyorlar. Gerçekten de Moskova, petrolün Bakü'den dünya pazarlarına Novorossiysk üzerinden nakledilmesini istiyor. Kommersant Daily'nin elindeki bilgilere göre, Rusya son yıllarda PKK ile dondurulmuş olan ilişkilerini yeniden canlandırarak, Mayıs ayında, Rus tarafının isteği üzerine Öcalan'ın savaş arkadaşlarından Mahir Velat, Moskova'ya gelmiş ve PKK'nın legal politik kanadı olan Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin Moskova temsilcisi olmuştur." Gankin, Leonid, (22 Ekim 1998), "RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0067, 22/10/1998, "... Kürt partizanlarının siyasi kanadını Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi oluşturmaktadır. Bu örgütün BDT temsilcisi Mahir Velat'la bir söyleşi yaptık: ...." "Soru: Siz, Rusya ve Kürtleri müttefik olarak ilan ederek, stratejik çıkarlarımızın uyduğunu söylediniz?" .... "Hazar petrolünün naklini öngören iki ana proje vardır. Bunlar Rus ve Amerikan projeleridir. Türk-Amerikan önerisine gelince; bunun gerçekleşmesi söz konusu değildir. Rus projesinin gerçekleşmesi gerekiyor. Bu da bize bağlıdır. ..." Soru: Rus istihbaratından yardım aldığınız söyleniyor? Cevap: Biz, Rus istihbaratı ile ilişkilerimizi sürdürüyoruz. ..." Guli, Sergei (10 Ekim 1998), "Kürtler, 'Türkiye'ye Karşı İşbirliği' İçin Rusya'ya Çağrıda Bulunuyor", *Noviye İzvestiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0120, 12/10/1998. Gankin, Leonid (07 Ağustos 1998), "Kürtler Moskova'nın Kendilerini Desteklemesi Halinde Rus Boru Hattı İçin Mücadele Etmeye Hazırlar", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 00696440, 07/08/1998. "Mahir Velat (Numan Uçar)...Velat, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın esir edilmesi sürecinde örgütün Rusya'daki birinci dereceden sorumlusuydu. ....Rus dış politikası pragmatisttir. Ne kadar kullanır ve faydalanırım diye düşünür. Kurulan bütün ilişkiler taktik bir ilişki olduğu için hep güçlüünün yani Rusya'nın menfaatine sonuçlanmıştır." http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (26 Ocak 2019).

⁵⁵ "Ankara'nın boğazlardan tankerlerle petrol sevkinin düzenlemesi, daha doğrusu sınırlamalar getirmesi "petrol kampanyasının" sadece bir parçasıdır. Kampanyanın diğer parçası ise, boru hattının Türk topraklarından geçmesi için sürdürülen mücadeledir." Bovt, Georgi, (24 Şubat 1995) "Transkafkasya'da Satranç ... Hamleler Zorunlu", *Kommersant*

Abdullah Öcalan'ı 16 Şubat 1998'de Türkiye'ye verip BTC hattı üzerinde PKK engelini zayıflatmıştır. Sonra 29 Ekim 1998'de Ankara'ya gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye adına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz ile ABD adına gözlemci olarak Enerji Bakanı Bill Richardson'un imzaladığı bildiriye Hazar petrolünün Bakü-Ceyhan hattından geçmesi gerektiği teyit edilmiştir.⁵⁶ Bundan bir yıl sonra BTC andlaşması 18 Kasım 1999'da İstanbul'da Bill Clinton şahitliğinde "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşma" adıyla imzalanmıştır.⁵⁷ BTC andlaşmasını müteakiben 27 Kasım 1999'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Rus doğal gazının Karadeniz altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokol" imzalanmıştır.⁵⁸

ABD, Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye vererek BTC güzergâhında PKK engeli zayıflatıldıktan sonra RF Bakü-Novorossiysk hattı üzerinde II. Çeçenistan Savaşını başlatmıştır. Eylül ayındaki RF saldırıları sonrası Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova ziyareti öncesi 1 Kasım 1999'da RF Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada, Çeçenistan'ın ikinci büyük kenti Gudermes'in tamamen kuşatıldığı, başkent Grozni'nin de güneyi dışında bütün kesimlerinin abluka altına alındığı harekât sırasında 100 Çeçen milisin öldürüldüğü bildirilmiştir.⁵⁹ 5 Kasım'da Moskova'da, Başbakan Bülent Ecevit başkanlığındaki heyetle görüşülmüş ancak beklenen mavi akım protokolü imzalanmamıştır. RF Başbakanı Vladimir Putin, Türk heyetinin Moskova ziyaretini yorumlayarak, "mavi akım protokolü imzalanacak ve ABD buna karşı çıkamayacaktır. Bu, Rusya ile Türkiye'nin iç işlerdir" demiştir.⁶⁰ RF basını Hazar ve Karadeniz bölgesini stratejik çıkar bölgesi olarak ilan eden ABD'nin Başbakan Bülent Ecevit'in 4-6 Kasım 1999'daki Moskova ziyareti sırasında mavi akım projesini aktif olarak engellediğini iddia edilmiştir.⁶¹

BTC andlaşmasını müteakiben 27 Kasım 1999'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Protokol"ün imzalanması sonrası 3 Aralık 1999'da Duma'da Gazprom Başkanı Rem Vyakhirev "biz, bu projeyi hazırlarken, ilk kez Amerikan şirketleriyle açıkça mücadeleye girdik ve kazandık" demiştir. Vyakhirev, ABD'nin trans-Hazar projesini desteklemekle ve daha başka nakil koridorları oluşturmakla, Rusya'yı, Orta Asya, Türkiye ve Balkanlar'dan uzaklaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Rem Vyakhirev, "mavi akım'ın Rusya açısından jeostratejik önemi vardır." demiştir.⁶²

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Karadeniz'in üzeri petrol, Karadeniz'in altı gaz nakline konu olmuş, ABD'nin desteği ile Hazar petrolünün Karadeniz ve boğazlardan geçişinin alternatifi

-----
Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 060: HBR_00074357, 24/02/1995. "Ekolojik gerekçelerin arkasında her halde ekonomik gerçekler yatmaktadır." Zamyatin, Viktor (17 Mayıs 1994), "Türkiye'nin Boğazlardaki Yeni Trafik Rejimi Hakkında Görüşü ... Ankara, Moskova'ya 'Size Türk Kıyısı Gereksiz' Diyor", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 064: HBR_00062776: 17/05/1994.

⁵⁶ <http://lib.aliyevheritage.org/tk/1628501.html>, (26 Ocak 2019). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2585 ÖİK: 597, Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Boru Hattı Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara 2001, 35.

⁵⁷ Antlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77448>, (25 Kasım 2016).

⁵⁸ Protokol metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/co34/tbmm21034103sso384.pdf>, (26 Ocak 2019).

⁵⁹ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1999-11-29>, (02 Aralık 2016).

⁶⁰ Cilavyan Arman, (10 Kasım 1999), "Transkafkasya Semaları Kararıyor", *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no:0133: 10/11/1999 23:20:35.

⁶¹ Yastrebtsov, Gennadi, (06 Kasım 1999), "Türkiye, Mavi Akımı Bekliyor", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0032: 06/11/1999 19:14:28.

⁶² Davidova, Milana, (04 Aralık 1999), "Vyakhirev, Mavi Akım Projesi Hakkında Duma'ya Bilgi Sundu", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0025: 06/12/1999 13:43:33.

olan BTC anlaşması imzalanmıştır. BTC anlaşmasının hemen sonrası RF'nun önerdiği mavi akım anlaşması imzalanıp ABD'nin önerdiği trans-Hazar projesi gerçekleşmemiştir.

5. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkilî Görüşmeleri (Blackseafor)

“Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkilîne Dair Anlaşma” ile sonuçlanan görüşmeler Yeltsin döneminde başlamıştır. Karadeniz’de Rusya gemilerinin aranması ve kurtarılmasının önemi Küçük Kaynaca ile Rusya gemilerinin Karadeniz’de seyretmesine kadar geri gider.⁶³ 1998’de Türkiye, Karadeniz’e kıyısı olan devletlere Karadeniz’de işbirliği teklif etmiştir. Karadeniz’de barış ve istikrarın idamesi maksadıyla; bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak sahildevletlerin katılımı ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998 yılında Varna/Bulgaristan’da yapılan İkinci Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı’nda Türkiye tarafından gündeme getirilmiştir. Blackseafor kuruluş anlaşması⁶⁴ 02 Nisan 2001’de Çırağan Sarayı’nda Karadeniz’e sahildevletlerin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Anılan imza törenine Karadeniz’e kıyı ülkelerin deniz kuvvetleri komutanları iştirak etmişlerdir.⁶⁵

Andlaşmanın dibacesinde geçen “Karadeniz sahildevletleri arasındaki işbirliği ve diyalogun daha da geliştirilmesi gereğine inanarak; bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmayı ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye isteyerek;” ifadesi önemlidir. Andlaşmanın 4’üncü maddesinde hedefler ve görevler sayılmıştır. Bunlar arama ve kurtarma, insani yardım, mayın karşı tedbirleri, çevre koruma, iyi niyet ziyaretleri, tüm taraflarca kararlaştırılacak diğer görevlerdir. Ayrıca Blackseafor’un görevlerinin icrasındaki yeterliliğini ve karşılıklı kullanılabilirliği arttırmak maksadıyla tatbikatlar icra etmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye ve RF’nin öncülüğünde Karadeniz merkezli başka bir uluslararası kuruluş uluslararası sisteme dâhil olmuştur.

6. S-300 Füzelere Karadeniz ve Boğazlardan Geçiş

Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerine S-300 füzeleri sorunu eklenmiştir. Yunanistan 1997 yazında S-300 alma talebini Moskova’da dile getirmiştir. 1997 yazında ve 1998 yazında Rusya’nın Karadeniz limanlarından demir alıp boğazlardan geçen gemiler Türk makamlarınca aranmıştır. 27 Ağustos 1997’de Moskova’yı ziyaret eden Yunan Genelkurmay Başkanı, RF Genelkurmay Başkanı ile S-300 füzelerini görüşmüştür. Aynı günlerde Türk Hükümeti 26 Ağustos 1997’de, El Kusayr adlı Mısır gemisinde S-300 parçaları bulunduğu ve geminin İstanbul Boğazından geçeceği istihbaratını değerlendirip, geminin aranmasına karar vermiştir. 3 ile 7 Eylül tarihleri arasında Türkiye, boğazlarda, Kıbrıs gemisi dâhil olmak üzere 20’den fazla gemiyi aramıştır. Füze sisteminin boğazlar yolu ile taşınacağına iddia edilmesinden sonra, Türkiye’nin transit geçen gemileri arama yetkisi olup olmadığı tartışılmıştır. Türkiye, aramalarını Montrö’ye uyarlamaya çalışmıştır. RF aramaların Montrö’ye aykırı olduğunu belirtmiştir. RF basınına göre aramalarındaki hedef S-300 hava savunma füzelerinin ve parçalarının Kıbrıs’a sevk edilmesini önlemektir.⁶⁶

RF basınına göre, Türkiye, Montrö Sözleşmesi uyarınca boğazların hukuki statüsünü kabaca ihlal ettiğine dair suçlamalardan kaçmanın yollarını ustaca bulmuştur. RF’ye göre Türkiye’nin şüphelendiği gemileri araması, boğazlar statüsünün fiilen ihlaliydi. Özü bakımından RF’nin

⁶³ Rusya için Karadeniz’de arama, kurtarma Rusya ticaret gemilerinin 1774’ten itibaren Karadeniz’de seyretmeye başlamasıyla önem kazanmıştır. Rusya kaptanları ilk zamanlarda Karadeniz’i iyi tanımadıkları için pek çok fırtınaya yalananarak gemileri karaya vuruyor ve zaman zaman sahildeki görevliler veya halk mallarının bir kısmına el koyuyordu. Bu sebeple Tuna boğazına, Şile yakınlarında Ağva’ya, Sinop’a kazazede olarak düşen bu gemilerin durumları ile ilgili Rusya İzn-i Sefine hükümlerinde pek çok bilgi bulunmaktadır. Bostan 1995: 376-377.

⁶⁴ Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77060>, (erişim tarihi: 30 Eylül 2016).

⁶⁵ https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=242&dil=1&blackseafor=1, (erişim tarihi: 30 Eylül 2016).

⁶⁶ Koretski, Aleksandr (06 Eylül 1997) “Boğazlar Çıkmazı”, *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

aleyhine olan bu hareketlere RF Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisi ilginçti. Bakanlık, Eylül'ün ilk günlerinde boğazlardaki aramaları takip ediyor, fakat karışmıyordu. Bunun en az iki nedeni vardı; ilki hiçbir RF gemisi aranmamıştı. Dolayısıyla, RF Dışişleri Bakanlığı'na göre, diplomatik protesto için bir vesile yoktu. İkincisi, en az üç gemide yapılan aramalar, boğazlarda sağlık denetimi bahanesiyle gerçekleştirilmişti. RF Dışişleri Bakanlığı'nın gemilerin aranmasının hukuki durumuyla ilgili Eylül başındaki açıklamasında: "Türk askerlerinin S-300 füzeleri ile parçalarını bulmak için boğazlarda ticari gemileri durdurarak arama yapmaları, ticari gemilerin boğazlardan serbest geçişini öngören 1936 tarihli Montrö andlaşmasına aykırıdır." dendi.⁶⁷ Moskova'nın Türkiye ile barışçı, iyi komşuluk ve dostça ilişkiler içerisinde olması dileği ile iki ülke arasında önemli iktisadi işbirliğinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu açıklamanın gösterdiği gibi RF-Türkiye arasında siyasi sorun çıkması durumunda Türkiye'nin iktisadi çıkarlarının zarar göreceği ifade edilerek, iktisadi ilişkiler siyasi sorunları yumuşatma ve çözme aracı olarak görülmüştür.⁶⁸

Türk makamları 15 Haziran 1998'de İstanbul Boğazından transit geçen Malta bandıralı "Nataşa-1" adlı gemiyi durdurarak arama yapmıştır. Ankara açıklamalarında gemide Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne nakledilen S-300 füze parçalarının bulunduğu iddiası üzerine gümrük yetkililerinin arama yaptıklarını belirtmiştir.

S-300 füzeleri parçalarının Karadeniz ve boğazlar yoluyla nakli Türkiye ve RF arasında siyasi bir başka sorununun ortaya çıkmasına hatta savaş tehditlerine neden olmuştur. Türkiye, Batı desteğini arkasına almaya çabalamıştır. Türkiye'nin boğazlardan petrol nakli ile S-300 füze parçalarının boğazlardan nakline müdahalesi RF'nin Montrö Sözleşmesine atıfta bulunmasına neden olmuştur.⁶⁹

Sonuç ve Tartışma

Karadeniz ve sahili ülkeler 1637'den sonra Osmanlı-Rusya arasında dolaylı ya da doğrudan mücadeleye konu olmuştur. Mücadele iki devletin sonunu getirmiştir. Kurulan iki yeni devlet, TC ve SSCB, 1945 sonrası yeniden mücadeleye başlamıştır. SSCB'nin mücadeleyi kaybederek yıkılışına yakın ve yıkılışı sonrası Basın Müşavirliği kayıtlarından elde edilen bulgulardan hareketle RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamalarının değiştiği, değişmek zorunda kaldığı sonucuna erişilmiştir.

SSCB ile RF'nin Karadeniz'e bakışının aynı olmamasının birçok nedeni vardır. Öncelikle SSCB'ye göre RF'nin Karadeniz'e sahili topraklarının uzunluğu azalmış, azalan SSCB topraklarında bağımsız Gürcistan ve Ukrayna siyasi haritada yer almıştır. Türkiye, SSCB sonrası hem bağımsızlaşan Karadeniz'e sahil dar Gürcistan ve Ukrayna'da hem de daha önce SSCB nüfuzundaki bağımsız Romanya ve Bulgaristan'da RF tesirinin azalmasına çabalamış ve bu ülkelerin Moskova'dan uzaklaşmasını desteklemiştir.

SSCB ile RF'nin Karadeniz'e bakış ve uygulamalarının aynı olmamasının bir diğer nedeni RF'nin Karadeniz donanmasının SSCB donanmasına itibariyle gerilemesidir. Karadeniz'de, SSCB donanması ile Türk donanması arasındaki oran 1991'de 2'ye 1 iken, bu oran 1994'te 1'e 1'e düşmüştür. RF, Karadeniz'de eşitlikçi bir yaklaşımı kabul etmek zorunda kalmıştır.

⁶⁷ "Türk Askerleri Yetkilerini Aştılar... Dışişleri Bakanlığının Resmi Görüşü", *Rossiyskaya Gazeta*, 06 Eylül 1997, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10 09 97 14:13:26.

⁶⁸ Koretski, Aleksandr (06 Eylül 1997) "Boğazlar Çıkmazı", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

⁶⁹ "NATO, Rus silahının Akdeniz ülkelerine satışını çok hassas karşılamaktadır. Zira bunda, Rusya'nın imparatorluk politikasını yeniden kurmasını görmektedir. Bunun için, 1998 yılında Kıbrıs'ın Rusya'dan S-300 füzeleri alımıyla ilgili skandalı hatırlamak yeterlidir. O zaman NATO'da geniş yankılar yaratan tartışmadan sonra uzlaşıcı bir çözüm bulunarak, füzeler ikiye bölünmüş Kıbrıs'ta değil, Yunanistan'a ait Girit adasında konuşlandırılmıştır." Cubcenko, Yuri (27 Haziran 2000) "Yunanlılar, Ortodoks Silaha Bel Bağladı" *Kommersant*, TC Moskova Basın Müşavirliği kayıt no: 0071: 27/06/2000 19:53:39.

Üçüncü bir neden SSCB'nin yıkılışına yakın mücadeleden işbirliğine eğilimin RF yönetimince de devam ettirilmesidir. Gorbaçov döneminde 19 Aralık 1990'da ilk toplantısı yapılan KEİ vizyonu, hedefleri ağır aksak da olsa RF yöneticilerince üstlenilip, sürdürülmüştür. RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve sahillerinde Osmanlı-Rusya, 1945 sonrası SSCB-Türkiye mücadelesinin zararlarını kavramaları, işbirliği ve güvenlik yönünde ilerlemenin faydasına inançlarını KEİT ile kurumsallaştırmışlardır. İşbirliğinin bir diğer örneği Blackseaför'un oluşumu yönünde adımların atılmasıdır.

SSCB'nden farklı olarak RF yöneticileri Karadeniz'in su yüzeyini petrol, tabanını ise gaz nakliye hattı olarak görmüştür. RF yönetimi, Türkiye'nin Karadeniz ve boğazlar üzerinden petrol nakline uluslararası hukuka aykırı maniler çıkarmaya çabaladığını iddia etmiştir. RF'nin Bakü-Novorossiysk, Karadeniz ve boğazlar üzerinden Hazar petrolü nakli önerisine ABD'nin BTC boru hattı rakip olmuşken, Türkiye'nin gaz ihtiyacının teminine ilişkin RF'nin Karadeniz'in tabanından doğal gaz nakli teklifine ABD'nin trans-Hazar rekabeti yaşanmıştır. RF'nin Karadeniz ve boğazlar üzerinden petrol nakli ısrarı RF-Türkiye ilişkilerini topyekûn mücadele seçeneğine yaklaştıran iki önemli hadiseler yumağından ilkinin oluşturmuştur. RF'nin Bakü-Novorossiysk güzergâhının güvenliği için bu hattın geçtiği Çeçenistan'a kanlı müdahalesi RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Basın Müşavirliği koleksiyonunda İstanbul ve Çanakkale boğazından çok sayıda devasa petrol tankerinin geçişinin seyrüsefer riski, boğaz kıyısında yaşayanların riski ve çevre güvenliği gerekçesiyle Türkiye'nin aldığı önlemleri RF'nin uluslararası hukuka aykırı ve BTC'nin hayata geçmesine yönelik bir çaba olarak niteleyen kayıtlar vardır.

RF-Türkiye ilişkilerini topyekûn mücadele seçeneğine yaklaştıran hadiseler yumağından ikicisi RF'nin Kıbrıs Rum kesimine S-300 füze teslimi sürecidir. Basın Müşavirliği koleksiyonunda RF'nin füze parçalarını Karadeniz, boğazlar yoluyla nakledeceği şüphesi ile Türkiye'nin ticari gemileri arama yetkisinin olmadığı Türkiye'nin uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğine dair iddiaları içeren kayıtlar vardır.

Bu makalede Karadeniz'in Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) neyi/neleri ifade ettiği TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haberlere, yorumlara göre belirlenmiştir. Bu araştırmanın devamı mahiyetinde "TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Putin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz" başlıklı iki araştırma önerilir. 2023-2031 yıllarında TC ve RF arşivlerinin araştırmacılara açılmasını müteakip "Arşiv kayıtlarına göre Yeltsin döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde Karadeniz" başlıklı bir araştırma yapıp iki araştırma bulguları karşılaştırılabilir.

Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları halka yönelik, halka açık kaynaklardan (gazete, dergi, TV, vd.) oluşmaktadır. Halktan gizlenen diplomatik görüşme kayıtları, RF yönetimi iç kayıtları ile TC yönetimi iç kayıtlarının araştırmacılara açılması sonrası erişilen sonuçlar arasında büyük fark olmayacağı tahmin edilmektedir. Çünkü RF basını incelenen dönemde büyük oranda kamu sahipliğinde, denetiminde olduğundan basında yer alan haber ve yorumların RF yönetiminin halka açık olmayan kayıtlarına ters düşmeyeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Alptemoçin, Kurtcebe, (1999), "Türk-Rus Ekonomik İlişkilerinde Bölgelerin Rolü", Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 E kim 1999 Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü, 1999, DEİK, 48-62.

Baranovski, Andrey, (1995), "Türkiye, Orta Asya Petrolünün Bir Kısımını Kapmak İstiyor Tankerlerin Boğazlardan Geçişine Uygulanan Sınırlamalar 450 Bin Ton Petrol Kaybına Eşdeğer", Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 079: HBR_00074196: 21/02/1995 17:16:07.69.

Başaran, Ali, (2002), “Onuncu Yaşında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Girişimi Beklentiler, Gerçekleşenler, Sorunlar, Umutlar”, Avrasya Etüdüleri, 23, 85-126.

_____, (2013), Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Borovoy, Yakov, (1997), “Şanssız Ada”, Novoye Vremya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0014: 06/10/1997 10:52:07.

Bostan, İdris, (1995) “Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, Belleten, 54, 225, 353-394.

Bovt, Georgi, (24 Şubat 1995), “Transkafkasya’da Satranç ... Hamleler Zorunlu”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 060: HBR_00074357, 24/02/1995.

_____, (27 Aralık 1997), “‘Mavi Akım’ Siyasi Engelleri Ortadan Kaldıracaktır”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0065: 18/12/1997 13:54:28.

Cerepahn, Viktor, (30 Kasım 1995), “Ankara’nın ‘Çeçen Haritası’”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00006941: 30/11/1995 16:23:53.08.

Chubchenko, Yuri, (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, Kommersant, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

Cilavyan, Arman, (10 Kasım 1999), “Transkafkasya Semaları Kararıyor”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0133: 10/11/1999 23:20:35.

Coşkun, Birgül Demirtaş, (2001), “Turkish-Bulgarian Relations in the Post-Cold War Era: The Exemplary Relationship in the Balkans”, The Turkish Yearbook of International Relations, 32, 25-60.

Cubcenko, Yuri, (27 Haziran 2000), “Yunanlılar, Ortodoks Silaha Bel Bağladı”, Kommersant, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0071: 27/06/2000 19:53:39.

Davidova, Milana, (4 Aralık 1999), “Vyakhirev, Mavi Akım Projesi Hakkında Duma’ya Bilgi Sundu”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0025: 06/12/99 13:43:33.

Dolgov, Boris, (23 Şubat 1996), “Ankara’nın İslam Motifi ... Türkiye, Genel Seçimlerden Sonra”, Pravda, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 045: HBR_00011254: 26/02/1996 14:01:03.01.

Gankin, Leonid, (22 Ekim 1998), “RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0067, 22/10/1998.

_____, (07 Ağustos 1998), “Kürtler Moskova’nın Kendilerini Desteklemesi Halinde Rus Boru Hattı İçin Mücadele Etmeye Hazırlar”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 00696440, 07/08/1998.

Gorbaçov, Mihail Sergiyeviç, (1995), Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Guli, Sergey, (16 Kasım 1999), “Bayrama Doğru Ateşkes”, Noviye İzvestia, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0036: 21/11/1999 16:21:02.

_____, (10 Ekim 1998), “Kürtler, ‘Türkiye’ye Karşı İşbirliği’ İçin Rusya’ya Çağrıda Bulunuyor”, Noviye İzvestiya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0120, 12/10/1998.

“İstanbul Boğazı ile İlgili Tartışma Ankara, Boğazlardan Geçışı Zorlaştırıyor”, Rossiyskaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00065130: 14/07/1994 16:14:25.74.

Himenko, Anatoli, (1994), “Ekonomi ve Politikadaki Harikalar”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 135: HBR_00061422: 11/04/1994 20:54:02.15.

İvanov, Nikolay, (17 Eylül 1999) “Rus Parlamenterler ‘Mavi Akım’ı Amerikan Rakiplerden Korumayacak”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0041: 17/09/1999 14:15:13.

Jager, Mihail, (13 Nisan 1997), “Karadeniz’den Sarıdeniz’e Kadar Uzanacak Olan Türkistan”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0081: 17/03/1997 16:47:36.

James, P.A. ve A. Amruta Rao, “Chester I. Barnard”, Administrative Thinkers, 1991.

Kalinin, Aleksey, (13 Nisan 1994), “Karadeniz Donanması Kurtarılabilir mi? Türk Deniz Kuvvetleri Rusya ve Ukrayna Kıyılarında Üstün Olmaya Başlıyor”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 009: HBR_00061546: 14/04/1994 10:35:03.08.

Kasayev, Alan ve Vyaçeslav Lebedev, (05 Haziran 1998), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinin Sınırlarını Açmaktadır”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0066: 05/06/1998 16:16:25.

Koretski, Aleksandr, (6 Eylül 1997), “Boğazlar Çıkmazı”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

Markusin, Vadim, (1995), “Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Kesinleştiriyor”, Krasnaya Zvezda, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no:134: HBR_00075495: 16/03/1995 19:09:29.66.

Mihaylov, Vladimir ve Georgi Smolnikov, (04 Kasım 1998), “‘Transhazar’ Boru Hattı ‘Mavi Akım’ın Rakibi”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0117 04/11/1998 20:48:35.

Özlem, Kader, (2007), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya’nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye’yle İlişkiler”, Karadeniz Araştırmaları, 12, 35-47.

Polonski, Vsevolod, (1995), “Hazar Denizi Petrolü İçin Mücadele”, Obsaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 111: HBR_00079843: 26/Mayıs/1995 17:49:15.51.

Purtaş, Fırat, (2006), “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Dışlanmışlar Ekseni mi? Avrasyacı Yakınlaşma mı?”, Global Strateji, 6, 40-56.

Sabov, Aleksandr, (1999), “Çifte Standart”, Rossiyskaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0110: 08/06/1999 23:21:24.

Siponov, Mihail, (18 Ağustos 1993), “Çanakale Boğazı’nı Kullanmamamız İmkânsız...”, Kurantı, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 065: HBR_00053474: 18/08/1993 15:38:04.50.

Tarısever, Oktay F., (2005), “The Predicament of Civil Society in Post-Soviet Russia: Dynamics of Media Politics”, Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region, (Yay. Haz. Ayşe Ayata, Ayça Ergun ve Işıl Çelimli), New York, I. B. Tauris, 157-170.

Uzgel, İlhan, (2004), Ulusal Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü 1983-1991, Ankara: İmge Kitapevi,

Tınc, Ferai, (21 Mayıs 2000), “Türkmen Gazı Hayal Oldu”, Hürriyet.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2585 ÖİK: 597, Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Boru Hattı Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara 2001.

Stepanov, Andrey, (28 Eylül 1999), “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

_____, (20 Kasım 1999), “Boru Hattının Sonu Çıkmaza mı Giriyor?”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0021: 23/11/1999 11:15:55.

Vermişeva, Seda, (3-9 Şubat 1993), “Türk Yine Kötülük Yapıyor”, Rossiya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

Voloşin, Andrey ve Anatoli Sestakov, (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya’daki Jeopolitik İkilem”, Nezavisimaya Gazeta, , TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06/05/1993 12:12:46.97.

Volsky, Dimitry, (1993), “Karadeniz: Ufkun Ötesinde ne Var?”, New Times, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 031: HBR_00052029: 02/07/1993 13:41:39.61.

Vladimirov, Aleksandr, (14 Nisan 1998), “Mavi Akım’ın Stratejisi”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0053: 14/04/1998 14:23:31.

Yastrebtsov, Gennadi, (15 Eylül 1999), “Denizde Rekabet”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0085: 15/09/1999 18:42:50.

_____, (06 Kasım 1999), “Türkiye, Mavi Akımı Bekliyor”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0032: 06/11/1999 19:14:28.

Zamyatin, Viktor, (17 Mayıs 1994), “Türkiye’nin Boğazlardaki Yeni Trafik Rejimi Hakkında Görüşü ... Ankara, Moskova’ya ‘Size Türk Kıyısı Gereksiz’ Diyor”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 064: HBR_00062776: 17/05/1994.

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/PTcMZ/date/1990-12-08>, (05 Aralık 2017).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1999-11-29>, (02 Aralık 2016).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>, (25 Ağustos 2016).

<http://lib.aliyevheritage.org/tk/1628501.html>, (26 Ocak 2019).

<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>, (06 Mart 2018).

<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (04 Ekim 2016).

<http://ua.mfa.gov.tr/>, (06 Mart 2018).

<http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77060>, (30 Eylül 2016).

<http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77448>, (25 Kasım 2016).

http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (26 Ocak 2019).

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (10 Ocak 2017).

<http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (26 Ocak 2019)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf>, (26 Ocak 2019).

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (10 Ocak 2017).

<http://www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/Uluslararası%20Kurululu%20Flar/KE%20Bo.pdf>, (26 Ekim 2016).

<http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (10 Ocak 2017).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8545&P5=B&page1=43&page2=43, (26 Ocak 2019).

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=242&dil=1&blackseafort=1, (30 Eylül 2016).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/co34/tbmm21034103ss0384.pdf>, (26 Ocak 2019).